

Przyczynek do badań nad fotografią lubelską okresu dwudziestolecia międzywojennego

Historia fotografii lubelskiej nie doczekała się dotychczas szczegółowego opracowania naukowego. Praca magisterska i kilka artykułów poświęconych wybranym zagadnieniom lub postaciom z historii lubelskiej fotografii oraz artykuły popularyzatorskie w lubelskiej prasie to jedynie próby prześledzenia zarysu rozwoju tej sztuki w Lublinie¹. Pomimo, iż nikogo nie trzeba przekonywać jak cennym źródłem historycznym w rozumieniu ikonografii historycznej jest fotografia stosunkowo mało miejsca poświęca się analizie samych zdjęć. Chodzi tu przede wszystkim o możliwości wykorzystania fotografii nie tylko w roli materiału ilustracyjnego publikacji czy też źródła do badań porównawczych w studiach zabytkoznawczych. Próba uzupełnienia tej luki jest zamysł badań nad zbiorem fotografii Lublina z wybranego, ściśle określonego okresu czasu i potraktowanie go jako podstawy głębszych analiz interdyscyplinarnych.

Wstępna kwerenda przeprowadzona przez autorkę w instytucjach statutowo zajmujących się gromadzeniem fotografii: Muzeum Lubelskim i jego oddziałach: Muzeum Historii Miasta Lublina i Muzeum Literackim im. Józefa Czechowicza oraz w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. H. Łopacińskiego, archiwum Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Archiwum Państwowym w Lublinie, Ośrodku „Brama Grodzka – Teatr NN” a także w Instytucie Sztuki PAN i Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie uzupełniona kwerendą korespondencyjną w muzeach narodowych na terenie Polski pozwoliła na ustalenie katalogu fotografii Lublina. Podjęta została również próba dotarcia do zbiorów prywatnych, należących między innymi do członków Lubelskiego Towarzystwa Fotograficznego. Z przejrzanych zasobów wytypowano zbiór fotografii, które zostaną poddane szczegółowej analizie. Głównym wyznacznikiem był okres

1 Praca magisterska została napisana w latach 80-tych na Wydziale Pedagogiki i Psychologii UMCS: Misiewicz L., *Fotografia w Lublinie w latach 1918-1939*, Lublin 1986, mszp. Artykuły monograficzne poświęcone lubelskim fotografikom to m. in.: B. Odnous, *Fotograf zaginionego miasta*, „Karta”, nr 31, 2000, s. 10-15, i A. Tyszczyk, *Poemat o mieście Lublinie i jego fotografii*, „Na Przykład”, R. 1999, nr XI/XII (listopad/grudzień), s. 13-16. Najbardziej znane artykuły popularyzatorskie ukazywały się w „Sztandarze Ludu” i „Na przykład”. Warto podkreślić, że w ostatnich latach, za sprawą filokartystów udało się usystematyzować wiedzę na temat lubelskich pocztówek. Wynikiem tych działań jest album i kilka artykułów. T. Panfil, M. Wyszowski, J. Lipniewski, *Lublin na dawnej pocztówce*, Lublin 1997, J. Lipniewski, *Widokówki lubelskie – historia i znaczenie dla ikonografii miasta (1896-1939)*, [w:] Ikonografia dawnego Lublina. Materiały z sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki Oddział w Lublinie, red. Z. Nestorowicz, Lublin 1999, s. 88-119, J. Lipniewski, *Fotografowie i wydawcy pocztówek na wystawie lubelskiej 1901 roku*, [w:] Życie artystyczne Lublina 1901-2001, red. L. Lameński, Lublin 2001, s. 43-50.

czasowy. Ostatecznie zostało wybrane dwudziestolecie międzywojenne, zarówno ze względu na dużą ilość i różnorodność zachowanych zdjęć, jak również ze względu na wysoką, niekiedy ogólnopolską rangę artystyczną osób, które w tym okresie fotografowały Lublin. Innym uzasadnieniem wyboru tego właśnie czasookresu było utrwalenie na zdjęciach nieistniejącej już dzielnicy żydowskiej. Zapis fotograficzny tego obszaru jest właściwie jedynym zachowanym dokumentem obrazującym to miejsce².

Zbiór, który zostanie poddany analizie zawiera fotografie pochodzące z kolekcji i spuścizn fotografów i fotoamatorów: Jana Bułhaka, Józefa Czechowicza, Józefa Edwarda Dutkiewicza, Edwarda Hartwiga, Altera Kacyzne, Feliksa Kaczanowskiego, Stefana Kielszni, Juliusza Kłosa, Stanisława Magierskiego, Stanisława Pastusiaka, Henryka Poddębskiego, Jerzego Siennickiego, Kazimierza Stefańskiego, Romana Viśniaka, Wiktora Ziółkowskiego oraz autorów anonimowych³.

Kwerenda archiwalno-muzealna została uzupełniona kwerendą biblioteczną mającą na celu ustalenie bibliografii podstawowej literatury dotyczącej historii fotografii i technik fotograficznych oraz analiz treściowych podobnego typu zbiorów zdjęć⁴. W chwili obecnej oprócz uzupełniania listy opracowań monograficznych jest prowadzona kwerenda w czasopismach: *Fotografia*, *Dagerotyp*, *Obscura*, *Format*, *Konteksty* a także *Filokartysta*. Większość publikowanych materiałów ma charakter syntetyzujący, w sposób chronologiczno-tematyczny i wielowątkowy omawiający dorobek artystów, bądź środowisk artystycznych działających w Polsce⁵. Najważniejszymi pracami stanowiącymi punkt odniesienia, jak również przydatnymi przy wstępnym opracowaniu tematu są prace Jerzego Buszy⁶ i Urszuli Czartoryskiej⁷. Próba głębszej analizy fotografii, jako dzieła sztuki są prace Alfreda Ligockiego⁸ i Krzysztofa Olechnickiego⁹ oraz dwie publikacje zbiorowe wydane w Poznaniu¹⁰. Poruszają one zagadnienia antropologii obrazu i możliwości zastosowania fotografii w różnych dziedzinach wiedzy.

2 W związku z tym autorka nie wyklucza możliwości zawężenia tematu pracy tylko do dzielnicy żydowskiej.

3 W wybranym zbiorze nie znalazły się pocztówki ponieważ wykorzystują one jedynie fotografie, często są trudne do wydatowania i określenia danych autora. Poza tym, choć stanowią medium, które przyczyniło się do upowszechnienia fotograficznych wizerunków miasta, dokumentowały jedynie najbardziej reprezentacyjne budowle, stąd ograniczona ilość przedstawianych tematów.

4 Punktem wyjścia do sporządzenia bibliografii była praca: M. Szulc, *Materiały do historii fotografii polskiej*, Wrocław 1963.

5 Wymienić to można między innymi prace: G. Kucharczyk, *Fotografia dawnego Gdańska*, Wrocław 1987, K. Lejko, *Warszawa w obiektywie Konrada Brandla*, Warszawa 1985, W. Mossakowaka, *Początki fotografii w Warszawie (1839-1863)*, Warszawa 1994, W. Mossakowska, A. Zeńczuk, *Kraków na starej fotografii*, Kraków 1984, M. Warkoczewska, *Poznań na starych fotografiach*, Poznań 1987, Żdzarski W, *Historia fotografii warszawskiej*, Warszawa 1974.

6 J. Busza, *Fotografia w Polsce 1918-1939*, „Foto”, nr 1-2, 1987, Tenże, *Wobec fotografii*, Warszawa 1983.

7 U. Czartoryska, *Przygody plastyczne fotografii*, Gdańsk 2002.

8 A. Ligocki, *Fotografia i sztuka*, Warszawa 1962, Tenże, *Fotograficzne penetracje*, Kraków 1979. Tenże, *Czy istnieje fotografia socjologiczna*, Kraków 1987.

9 K. Olechnicki, *Antropologia obrazu*, Warszawa 2003.

10 *Miasto na pocztówce. Poznań na tle porównawczym*, red. R. Jaworski, W. Molik, Poznań 1999. i *Pocztówki opowiadają historię. Miasto Poznań 1896-1918*, red. S. Kemlein, Lüneburg 1997.

Punktem wyjścia badań naukowych pracy poświęconej fotografii Lublina w dwudziestoleciu międzywojennym jest szczegółowy opis zbioru i składających się nań zdjęć: identyfikacja i odniesienie do określonych obiektów na zasadzie studiów porównawczych wraz z ewentualnym uzupełnieniem o informacje zaczerpnięte ze źródeł pisanych i relacji świadków. Z opisu i analizy zbioru wynikają cechy charakterystyczne, które w decydujący sposób wpłyną na precyzyjne określenie tematu pracy. Jednym z nich jest ujęcie urbanistyczno-architektoniczne, w którym zbiór traktuje się jako przekaz ukształtowania przestrzennego fragmentu miasta (np. dzielnicy żydowskiej) i podstawę rekonstrukcji jego przeobrażeń w określonym czasie. Uzupełnieniem jest analiza przemian historycznych, społecznych i gospodarczych wraz z porównaniami z innymi dzielnicami Lublina oraz wskazanie możliwości wykorzystania fotografii w innych dziedzinach, między innymi etnologii, antropologii, socjologii, psychologii społecznej i edukacji.

Krótką historia lubelskiej fotografii

Fotografia lubelska ma długą i bogatą tradycję. Wynalazek Louisa Dauguerre'a i Josepha Niépce'a opatentowany w 1839 roku szybko trafił nad Bystrzycę. Prekursorem lubelskiej fotografii był Aleksander Nowaczyński. Pierwsze widoki Lublina zostały wykonane w prowadzonym przez niego zakładzie fotograficznym na użytek Kalendarza fotograficznego Nowaczyńskiego na rok 1871. Nie dostarczają one jednak istotnego materiału ikonograficznego ponieważ dokumentują przede wszystkim wydarzenia kulturalne.

Pierwszym zestawem fotografii był wydany w 1874 roku przez zakład Wandy Chicińskiej – Płackowskiej Album Lubelskie składający się z 20 zdjęć. W 1887 roku na zamówienie Księgarni Michała Arcta wykonano pierwsze widoki na papierze korespondencyjnym - osiem litografowanych widoków Lublina autorstwa Władysława Sandeckiego. Natomiast pierwsze skierowane do obiegu karty pocztowe pochodzące z drukarni Józefata Pietrzykowskiego, są datowane na początek lat 90-tych XIX wieku. W obu przypadkach są to winiety z wizerunkami budowli. Pierwsze karty pocztowe wykonane z użyciem fotografii ukazały się w 1899 roku nakładem Andrzeja Semadeniego. Na podwójnej karcie pocztowej spopularyzował panoramę Lublina wykonaną według miedziorytu z 1617 roku autorstwa J. Brauna i A. Hogenberga.

Około 1898 roku powstały zdjęcia Zofii Grzybowskiej pracującej w zakładzie artystyczno-fotograficznym „A. Stepanoff”. Seria 24 fotografii została opublikowana w warszawskim tygodniku „Świat”, spopularyzowana przez kalendarz „Pamiętnik lubelski” z 1904 roku była wielokrotnie stosowana w pocztówkach, jeszcze w I ćwierci XX wieku. Na Wystawie Przemysłowo-Rolniczej

odbywającej się w Lublinie w 1901 roku rozpowszechniana była widokówka-składanka przedstawiająca panoramę miasta wykonana przez Wandę Sierocińską a lubelscy fotograficy byli w czołówce wystawców. Złoty medal otrzymali zakład Aleksandra Stiepanoffa i Józef Wasilewski z zakładu Adama Kłosowskiego. Prasa pisała między innymi o bombonierkach z widokami Lublina z Cukierni Semadeniego.

Lata 20-te i 30-te były bardzo dobrym okresem w historii fotografii. W Lublinie działało wtedy kilkanaście zakładów, malarz Witold Boguski wykonał pierwsze zdjęcie miasta z lotu ptaka, 1 czerwca 1924 roku została otwarta pierwsza wystawa fotograficzna¹¹. Na terenie miasta pracowało w tym czasie wielu fotografów, między innymi wymienieni wcześniej: Jan Bułhak, Edward Hartwig, Alter Kacyzne, Henryk Poddebski. Ich dorobek artystyczny stanowi dziś podstawę do badań nad fotografią lubelską okresu pomiędzy 1918 a 1939 rokiem. Na potrzeby niniejszego artykułu w sposób skrótowy przybliżony zostanie dorobek kilku artystów pozwalający określić przedmiot dalszych analiz.

Zasób i tematyka fotografii dwudziestolecia międzywojennego

Podczas wielu fotograficznych wędrowek po Polsce Jan Bułhak (1876-1950) trafił również do Lublina, tu wykonał między innymi zdjęcie Katedry i Wieży Trynitarzkiej, kościoła powiżytkowskiego, Krakowskiego Przedmieścia, Rynku Starego Miasta, ulicy Szambelańskiej, ulicy Szerokiej i Zamkowej, widok ogólny na miasto żydowskie od strony starego kirkutu.

Poeta Józef Czechowicz (1903-1939) zimą lub wczesną wiosną 1934 roku wykonał kilkadziesiąt widoków Starego Miasta, okolic Magistratu oraz przedmieść Wieniawa, Kalinowszczyzna i Czwartek. Zdjęcia powstały w ścisłym związku z opublikowanym w 1934 roku tomem poetyckim *Stare kamienie* i przygotowywanym *Poematem o mieście Lublinie*¹². Dokumentują nie tylko miejsca ale również indywidualne historie osób przedstawionych na zdjęciach.

Pisząc o lubelskiej fotografii nie można zapomnieć o Edwardzie Hartwigu (1909-2003). Syn Juliusza, właściciela lubelskiego zakładu fotograficznego specjalizującego się w fotografii portretowej, na początku lat 30-tych założył własny zakład, gdzie realizował swoje poszukiwania twórcze. Fotografował wiele motywów lubelskich, głównie z obszaru Starego Miasta. Za namową

11 Informacje o historii lubelskiej fotografii z: J. Lipniewski, *Widokówki lubelskie...*, dz. cyt., s. 87, 88, H. Gawarecki, *O dawnym Lublinie. Szkice z przeszłości miasta*, Lublin 1974, s. 116-117, I. J. Kamiński, *Życie artystyczne w Lublinie 1901-1926*, Lublin 2000, s. 357.

12 A. Tyszczyk, *Poemat o mieście Lublinie...*, dz. cyt., s. 13.

Wiktora Ziółkowskiego zaczął interesować się dzielnicą żydowską, którą z czasem zaczął traktować jako swoistą kopalnię fotograficznych tematów¹³. Zdjęcia Podzamcza nie przetrwały jednak okresu wojny.

Wiele zdjęć Lublina wykonał Alter Kacyzne (1885 - 1941) poeta, pisarz i dramaturg tworzący w języku jidysz, fotograf życia Żydów w Polsce. W jego spuściźnie przechowywanej w nowojorskim YIVO zachowało się wiele zdjęć dokumentujących Lublin. Zdjęcia przedstawiające głównie lubelską dzielnicę żydowską zostały wykonane w 1924 roku¹⁴. Kacyzne sfotografował dom na rogu ulicy Mostowej i Krawieckiej, tak zwaną „Psią górkę”, ulicę Szeroka, ulicę Grodzką od strony ulicy Podwale, ulicę Krawiecką, fragment wnętrza synagogi Maharszalszul. Dużą część dorobku stanowią portrety: zbiorowe wykonane w synagogach Maharhalszul i Saula Wahla, chederach, „szkole” dla dziewcząt oraz wizerunki pojedynczych osób, pracujących w warsztatach rzemieślniczych lub przebywających na ulicy.

Kolekcja zdjęć Stefana Kielszni (1911-1987) pracownika księgarni Św. Wojciecha, fotoamatora, członka Lubelskiego Towarzystwa Fotograficznego powstała w 1938 roku na zlecenie Magistratu, który podjął decyzję o przebudowie żydowskiego przedmieścia. Kielsznia aparatem marki Rolleiflex wykonał około 600 zdjęć¹⁵. Ze zbioru, które uległ rozproszeniu w latach 70-tych XX wieku do dziś zachowało się 120 fotografii, na których kamienica za kamienicą oglądamy ulice: Nową, Lubartowską, Świętoduską, Kowalską, Szeroką, Krawiecką; Zamek od strony ulicy Podwale, podwórka i slamsy na Podzamczu, ulicę Zamkową. Na tle architektury zatrzymano wizerunki typowych postaci. Stefan Kielsznia fotografował także Bramę Krakowska, Rynek, ulicę Ewangelicką.

Wiele fotografii Lublina z lat 30-tych ukazujących motywy ze Śródmieścia (głównie Krakowskiego Przedmieścia), Starego Miasta (ulice Basztowa, Jezuicka, kościół dominikanów) i dzielnicy żydowskiej (ulic Krawieckiej, Grodzkiej, Zamkowej, Podzamcza) wykonał Stanisław Magierski (1904-1957), farmaceuta, muzyk, malarz, fotograf i filmowiec, współzałożyciel Lubelskiego Towarzystwa Fotograficznego. W 1938 roku ręczną kamerą MOVEX 8 nakręcił 7-minutowy film o Lublinie zawierający widok Placu Litewskiego i przedmieścia piaseckiego.

Natomiast zdjęcia Romana Viśniaka (1897-1990) biologa, anatoma zafascynowanego mikroskopami, który w połowie lat 30-tych podróżował po Europie Wschodniej: Polsce, Czechach i Węgrzech są ważnym dokumentem historycznym tradycji i życia ludzi przed II wojną światową. Na kilku zdjęciach dokumentujących przedwojenny Lublin widzimy ulice Zamkową, Podwale,

13 Informacje zaczerpnięte z rozmowy przeprowadzonej z Edwardem Hartwigiem w dniu 18 stycznia 1994 roku na potrzeby projektu “Historia Mówiona” realizowanym w Ośrodku “Brama Grodzka – Teatr NN”.

14 M. Web, Polyn. Jewish Life in the Old Country. Alter Kacyzne, New York 1999, s. XVI-XVII, XIX-XX.

15 B. Odnous, *Fotograf...*, dz. cyt., s. 10-13.

Cyruliczą, a także stary kirkut i rzekę Czechówkę.

Lublin dokumentował również warszawski fotograf Henryk Poddębski (1890-1945). Około 1931 roku fotografował Stare Miasto, Krakowskie Przedmieście, Zamek i Podzamcze z Placu po Farze, widok miasta z Czwartku.

Z kolei Wiktor Ziółkowski (1893-1978) malarz, poeta, dziennikarz, człowiek o wszechstronnych zainteresowaniach artystycznych pozostawił po sobie kolekcję zdjęć wykonanych w latach 30-tych przedstawiających motywy staromiejskie: Bramę Krakowską, kościół bernardynów ale przede wszystkim dzielnicę żydowską: dom usytuowany na rogu ulic Krawieckiej i Mostowej, widok na Podzamcze i ulicę Krawiecką, „kaszarnię” na rogu Ruskiej i Nadstawnej, ulicę Podzamcze, widok ogólny ze wzgórza Czwartek.

Cały zbiór analizowanych fotografii Lublina obejmuje charakterystyczne dla miasta okresu dwudziestolecia międzywojennego tematy. Najliczniejszą grupę stanowią budowle i miejsca z obszaru Starego Miasta, spośród których można wymienić: Bramę Krakowską, Rynek i poszczególne kamieniczki w obrębie Rynku, ulice: Jezuicką, Złotą, Szambelańską, Grodzką, Bramę Grodzką, widoki z Palcu po Farze na Podzamcze. Drugą grupę stanowią wizerunki Śródmieścia, głównie Krakowskie Przedmieście, a także Plac Wolności i Wieża Ciśnień, ulica Szopena, Ewangelicka, Świętoduska i Nowa. Natomiast dzielnica żydowska pojawia się głównie na zdjęciach fotoamatorów i poszukiwaczy niekonwencjonalnych tematów. Stosunkowo rzadko są ukazywane ulice Narutowicza i Zamojska, dzielnice Kalinowszczyzna i Wieniawa. Mimo wybiórczego potraktowania niektórych miejsc analizowany zbiór fotografii składa się na prawie kompletny obraz miasta. Oczywistym jest fakt, że są miejsca i tematy w sposób szczególny upodobane przez fotografów. Dotyczy to oczywiście najbardziej reprezentacyjnych i charakterystycznych dla pejzażu miasta budowli i obszarów. Całościowego obrazu przedwojennego Lublina dopełniają panoramy i zdjęcia lotnicze.

Pośród analizowanego zbioru odnajdujemy kilka rodzajów fotografii. Przykłady fotografii krajoznawczej wykonali głównie Henryk Poddębski i Juliusz Kłos, fotografie nurtu piktoralizmu zostały wykonane przez Jana Bułhaka i Edwarda Hartwiga, fotografia rodzajowa jest reprezentowana w pracach Feliksa Kaczanowskiego, fotografia konserwatorska była wykonywana przez Jerzego Siennickiego i Józefa Edwarda Dutkiewicza, przykłady fotografii dokumentalnej z pogranicza fotografii konserwatorskiej i rodzajowej to zdjęcia Stefana Kielszni i Stanisława Pastusiaka.

Jednak najbogatszym źródłem wiedzy o mieście, nie tylko pod względem jego wyglądu ale przede wszystkim jako dokumentu życia mają fotografie nurtu socjologicznego zwanego również

fotografią społeczną lub humanistyczną. Są to najczęściej fotografie z pogranicza fotografii dokumentalnej i reportażowej, rejestrujące nie upozowane postacie, na tle architektury lub szerszej przestrzeni miejskiej. Na fotografiach widzimy przechodniów, nosiwodę, dzieci bawiące się na ulicy, właściciela sklepu oczekującego na kupujących, przekupki. Są to zdjęcia bez upiększeń pokazujące ówczesne życie, często bezmiar nieszczęścia i biedy. W Lublinie zdjęcia takie wykonywano głównie na terenie dzielnicy żydowskiej i jej najbliższych okolic. Autorami zdjęć byli Roman Višhniak, Alter Kacyzne, Wiktor Ziółkowski, Stanisław Magierski, Józef Czechowicz. Cechy fotografii socjologicznej mają także fotografie Stefana Kielszni i Stanisława Pastusiaka. Fotografia socjologiczna jest najbogatszym pod względem treściowym nurtem fotografii, bliska fotografii rodzajowej dostarcza największej ilości wiedzy o przeszłości miejsc, które niekiedy - tak jak w przypadku lubelskiej dzielnicy żydowskiej - istnieją już tylko na kartach historii i we wspomnieniach ludzi.

Możliwości analiz i interpretacji

Fotografia traktowana w kategorii dokumentu historycznego od dawna funkcjonuje jako ilustracja tekstu lub wypowiedzi. Ma ogromne znaczenie w analizach zabytkoznawczych i porównawczych, interpretacjach rozwoju przestrzeni miejskiej, ponieważ znakomicie ilustruje zmiany jakie zaszły na przestrzeni wieków. Jednak zbyt często fotografię, być może ze względu na zaliczenie do ikonografii historycznej, traktuje się tylko jako materiał pomocniczy innych badań. Fakt ten kwestionowało wielu badaczy, między innymi Albert Depréaux i Aleksander Gieysztor¹⁶.

Z kolei analiza fotografii jako reprezentantki sztuk plastycznych może być dokonywana w kategoriach dzieła sztuki. Jednak tu rodzi się pytanie metodologiczne: czy można ją analizować dokładnie tak jak dzieło sztuki metodą interpretacji Panofski'ego dzielącą analizę na opis preikonograficzny, analizę ikonograficzną i ikonologiczną? Czy w przypadku fotografii jako szczególnej formy w sztuce, będącej techniką kładącą nacisk na mimetyczny charakter dzieła można zastosować taką interpretację? Jak głęboko może taka interpretacja sięgnąć? Zadając te pytania warto pamiętać, że fotografia od samych początków służąc do rejestracji otaczającej rzeczywistości jest jednak zapisem subiektywnym. Obraz zależy od indywidualnego podejścia autora a jego odbiór od świadomości oglądającego.

Tymczasem zdjęcie jest także przyczynkiem do mówienia o historii, o historii uwiecznionego na

¹⁶ A. Depréaux, *Ikonografia jako nauka pomocnicza historii*, „Przegląd historyczny”, t. 28 (1929), s. 125-129, A. Gieysztor, *Zarys nauk pomocniczych historii*, Warszawa 1948, s. 299-308.

nim miejsca lub człowieka. Klatka negatywu fotograficznego zatrzymuje zdarzenie w biegu wydarzeń, w danym momencie rzeczywistości. Stwierdzenie, że zdjęcie jest czymś wyjątkowym ponieważ moment w nim zatrzymany już nigdy się nie powtórzy powoli staje się truizmem. Zdjęcie może mieć ogromną rolę w ocaleniu pamięci, w szczególności pamięci miejsca. Interpretacja fotografii w takim wymiarze nie powinna być tylko opisem znajdujących się na niej miejsc. Za szczegółowym określeniem realiów danego miejsca, nie tylko identyfikacją budynku (uwzględniającą szyldy, napisy, reklamy, tabliczki z nazwami ulic, a także zieleń miejską, studnie, kraty i balustrady, latarnie, środki komunikacji czy też nawierzchnię ulic) pojawiają się typy ludzi, anonimowe postaci przemierzające przestrzeń miejskie lub z ciekawością spoglądające w obiektyw fotografa. Pojawia się tu aspekt obrazu i pamięci lub może raczej pamięci przekazywanej za pomocą obrazu pociągający za sobą pytania o przeszłość dokumentowanego miejsca i przyczyny zmiany jego wyglądu lub przeznaczenia a niekiedy przyczyny jego zniknięcia z planu miasta. W przypadku Lublina historia miasta pisana przy pomocy fotografii jest wyjątkowa w sposób szczególny ponieważ jest utrwaloną na kliszach historią wielokulturowego miasta.

Nie bez przyczyny Maria Michałowska napisała, że „Fotografia jest pamięcią”¹⁷. W Lublinie wymienione powyżej motywy dzielnicy żydowskiej wielokrotnie eksponowane, ukazane w różnych konwencjach – od pozornie dokumentacyjnej poprzez piktoralną czy socjologiczno-reportażową przypominają, że tego miejsca już nie ma, ani w sensie ludzkim ani duchowym. Miasto, konkretna dzielnica odchodzi w niepamięć. Ten przykład doskonale obrazuje, że bardziej niż ocalałe wspomnienia, pamięć o dawnym mieście wspomóc może fotografia, która przechowuje ułamki tamtego świata. Stopklatki zdjęć przekazują najlepiej prawdę o życiu i historii ludzi żyjących w mieście przed ponad pół wiekiem. Z tego wynika znaczenie fotografii dla badań socjologicznych i antropologicznych. Zdjęcia będąc notatkami przekazującymi informacje o przeszłym świecie stają się zapisami informacji o kulturze, utrwalającymi panujące w danym czasie warunki społeczne.

W czasach obecnych ważnym wyzwaniem dla fotografii jest jej zastosowanie w edukacji. Rozwój „społeczeństwa obrazkowego” rodzi konieczności przekazywania wiedzy i umiejętności mądrego odbioru pojawiających się w mediach obrazów. Fotografia jest znakomitym materiałem wspomagającym proces nauczania ponieważ za pomocą zdjęć można nie tylko zilustrować przekazywaną wiedzę ale przekazać pojęcia i zjawiska, niedostępne bezpośredniej obserwacji. Dodatkowo, w przypadku starej fotografii odległe w czasie. Zalet korzystania z fotografii jest wiele: są bardziej plastyczne niż słowo, są wiernym odbiciem rzeczywistości, statyczny obraz pozwala na swobodne omawianie prezentowanych treści oraz wydają się niezastąpione w kształtowaniu umiejętności wnikliwego spostrzegania oraz prawidłowego i wyczerpującego opisu. Technika

17 Cyt. z: M. Michałowska, *Pamięć replikanta*, „Format”, nr 4/2000, s. 3.

nauczania z użyciem fotografii zaciekawia, inspiruje do refleksji, co istotne może być wykorzystana na lekcjach różnych przedmiotów. Postuluje się, że powinna być wykorzystywana na różnych przedmiotów jako materiał badawczy.

Zdjęcia kryją w sobie wielowarstwowe zagadki. Wiele z nich udaje się rozszyfrować, chociażby odnajdując i identyfikując budowle. Każde zdjęcie jest źródłem bezcennym, sięgającym daleko w przeszłość dokumentem. Warto wyznaczyć nowe ścieżki poszukiwań badawczych w analizach fotografii aby oglądając widoki, które często pozostały wyłącznie na zdjęciach nie tylko podziwiać urodę dawnych budowli ale by zastanowić się nad losem i historią ludzi przechodzących w 1938 roku przez Bramę Grodzką...

ILUSTRACJE:

1. Ulica Szeroka, fot. Stefan Kielsznia, 1938 r., ze zbiorów Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN”.
2. Brama Krakowska, fot. Stanisław Magierski, poł. lat 30-tych XX w., ze zbiorów Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN”.
3. Tzw. psia górka, zbieg ulic Zamkowej, Szerokiej i Krawieckiej, fot. Roman Višniak, 2 poł. lat 30-tych XX w., ze zbiorów Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN”.
4. Brama Grodzka, fot. Jan Bułhak, lata 30-te XX w., ze zbiorów Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN”.
5. Katedra, fotograf nieznany, z kolekcji rodziny Turzańskich, obecnie w zbiorach Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN”.